

Steinar Schjøtt – ein pioner i nynorsk leksikografi

Lars S. Vikør

Denne presentasjonen og drøftinga av leksikografen Steinar Schjøtt kan gjevast ei anekdotisk innleiing.

Da vi planla seminaret som ligg til grunn for denne boka, følgde vi tidas trend: Vi begynte å lure på om vi kunne finne eit jubileum å feste det på. Kunne vi gjere noko ut av årstalet 2009? For i dag er det knapt mogleg å skape interesse for noko bortanfor nasetippen utan eit jubileum av eitt eller anna slag. Så såg vi på året 1909 og kva som hende da. Da kom Steinar Schjøtt ut med *Dansk-norsk ordbog*. Og det er ein så viktig milepæl i nynorsk ordbokshistorie at vi umiddelbart avslutta leitinga etter fleire jubileumsobjekt. Vi fann ut at vi skulle innleie seminaret med ei markering av Schjøtt, og så skulle vi gå rett over til notida og opphalde oss i den heilt til vi i siste foredraget snur oss og ser inn i framtida.

Steinar Schjøtt gav ut *to* vektige ordbøker: *Dansk-norsk ordbog* i 1909 og *Norsk ordbok* i 1914. Han var den første som gav ut omfattande ordbøker med definisjonar som dekte det nynorske skriftspråket som etablert kulturspråk, der forgjengarane Aasen og Ross primært hadde lagt fram dialektmateriale i ei standardisert rettskriving, og han var den første som gav ut ordbøker først og fremst med tanke på praktisk bruk, ikkje på vitskapleg framlegging av eit materiale. Aasen, og sekundært Ross, la det leksikografiske grunnlaget for det nynorske skriftspråket; med Schjøtt begynte konsolideringsfasen.

Schjøtt er ein av dei mange doldisane i den nynorske kulturhistoria, altså ein av dei maurflittige arbeidarane som aldri stakk seg fram og gjorde noko av seg som person, trass i at han faktisk skreiv ganske mye, og som derfor ikkje har fått plass blant ”storkultane” i nynorsktradisjonen i ettertida. Han har altså stort sett vore gløymd. Ottar Grepstad har drege han fram att i den store sakprosa-historia si. Grepstad legg mest vekt på andre sider ved publisisten Schjøtt, som Heimkringla-omsetjinga, lærebøkene i norsk og internasjonal historie, og sam-arbeidet med Garborg om Odysseen-omsetjinga. Han meiner at ordboksredak-tøren og språkmannen har fått stor merksemd allereie (Grepstad 1997: 15). Der meiner eg han overdriv. Rett nok er Schjøttts rettskrivingssyn, til

fordel for eit telemarksinspirert ”midlandsmål”, nemnt i alle språkhistorier av noko omfang, men ordboksarbeidet hans er lite omtala (Myhren 1995 er det viktigaste unn-taket). Eg kjem snart til ordbøkene, med hovudvekt på *Dansk-norsk ordbog*, men eg gir ei først ei kort biografisk skisse av personen Schjøtt.

Steinar Schjøtt 1844-1920

1844: Fødd i Porsgrunn (som Stener Johannes Stenersen Schjøtt)

1868-70: Redaktør av *Svein Urædd*

1870: Cand. philol frå universitetet i Christiania. Lærer på Heltbergs studentfabrikk

1871: Redaktør av *Andvake* eit halvår. Lærer på Levanger

1871-79: Omsetjing av *Heimskringla*

1873: Lærer på Kristiansands Katedralskole

1874: Adjunkt på den høgre skolen i Fredrikshald

1879-1920: Lærebok i noregssoge, mange opplag og utgåver

1882-1909: Læreverk i verdshistorie, også her ulike versjonar

1893: Lektor på den høgre skolen i Skien

1899-1914: Budde i Kristiania og arbeidde med ordbøkene.

1909: *Dansk-norsk ordbog*

1914: Flytta til Kongsvinger. Gav ut *Norsk ordbok med ordtyding paa norsk-dansk*

1915: Flytta til Asker (Hvalstad); granne med Garborg

1917: Flytta til Stabekk

1918: Odyssevskvædet, omsett av Garborg med Schjøtt som medomsetjar i gagnet. Revidert manus av *Dansk-norsk ordbog* ferdig, men vart aldri utgitt.

1920: Døydde etter lengre tids sjukdom

1926: *Dansk-norsk ordbog* frå 1909 trykt opp att i faksimileutgåve

Livssoga

Hovudpunkta står i ramma, men det er berre ei beingrind. Schjøtt var av embetsmannsslekt, utdanna i klassisk filologi med latin og gresk, og vart mål-mann alt i studietida på 1860-talet, ikkje minst gjennom kontakt med Werner Werenskiold, ein annan ung målaktivist på den tida som er enda mindre kjend i ettertida. Desse opna den første interne dissensen i målflokken ved å kritisere Aasens normal for å

vere for gammaldags og talemålsfjern. Dei greip tilbake til P. A. Munchs idé frå 1832 om å velje ein dialekt som grunnlag for eit norsk skriftspråk, og ville satse på telemarksmålet. Dei forma ut ei målform som vart ein forløpar for det som seinare vart kalla midlandsmål, og den forma prøvde dei ut i *Svein Urædd* og *Andvake*, som var så radikale også politisk at dei ikkje fekk noko langt liv. *Andvake* vart overteke av den litt yngre Olaus Fjørtoft og omdøypa til *Fram*.

På den tida måtte Schjøtt sørge for levebrødet ved å flytte frå Christiania og ta lærarjobbar, og han konsentrerte seg da om å dyrke opp denne målforma ved å omsetje *Heimskringla*, som kom ut i hefte i løpet av syttiåra. Til å begynne med måtte Fjørtoft syte for utgjeving, for Samlaget var svært lite begeistra for Schjøtt's målform. Men etter kvart nærma Schjøtt og Samlaget seg kvarandre, og *Heimskringla* kom med tida ut der. Schjøtt's omsetjing var god ved å ha ein klar og folkeleg syntaks og unngå altfor mange norrønismar, og den ligg til grunn for den seinare nynorske omsetjingstradisjonen når det gjeld Snorres kongesoger, sjølv om sjølv språkformene da vart retta inn mot den offisielle nynorsken – men den gjekk etter kvart i Schjøtt's retning.

Det andre storverket til Schjøtt var historieverka hans for skolen, som også bana vegen for ei stilistisk fornying og ei fornying av sjølv historieformidlinga. Han dekte den nyare verdshistoria, frå 1789, og heile noregshistoria. Ein analyse av språk og formidlingsteknikk her hadde vore svært interessant, men det må skje ein annan stad i ein annan samanheng.

Ein viktig del av Schjøtt's arbeid må vi også vere svært knappe om, nemleg den store artikkelproduksjonen hans om nesten alt mogleg i dei nynorske blada som *Garborg* og andre gav ut. Alt i *Dølen* skreiv han nokre få innlegg, men det slutta han med fordi han enno var ung og uerfaren, og fordi Vinje skreiv så glitrande at han gav unge Schjøtt mindreverdskompleks. For Schjøtt var det da meir naturleg å konsentrere seg om å gi ut egne små blekker. Men seinare kom *Fedraheimen* frå 1877 og *Den 17de mai* frå 1894, og her bidrog Schjøtt mye, mest anonymt og under psevdonym, noko som den gongen var svært vanleg, så ettertida har hatt litt av eit puslespel i å bestemme forfattarskap. Det var særleg når *Garborg* sto for redaksjonen at Schjøtt var etterspurd og produktiv. Didrik Arup Seip har skrive fyldig om Schjøtt i førsteutgåva av *Norsk biografisk leksikon*, og han går detaljert til verks og reknar opp mange artiklar

Schjøtt er eller kan ha vore forfattar av. Unionsoppløysing og forsvarssak var viktige emne, Schjøtt var forsvarsaktivist og ganske militaristisk i forhold til Sverige, som mange målfolk den gongen, enda han som person visstnok skal ha vore ganske saktmodig. Han skreiv også om fredssaka, men eg har ikkje sett *kva* han skreiv. Seip nemner at han skreiv artiklar om hagestell og anna jordbruk, og om kriminalpolitikk, bl.a. mot bruken av prylestraff og for ”lempelig behandling av sigøinere”, og det kan ha vore ganske radikalt i 1899.

Schjøtt omsette formannskapslova og ei lærebok i jordbruk til nynorsk, sat i ein komité som arbeidde med ortografisk tiljamning mellom bokmål og nynorsk i 1908-09, og var med i oppstarten av Det Norske Spellaget, og deretter Det Norske Teatret, der han var den første målrettaren og nynorskklæraren, og dess-utan sufflør, opplyser Seip. Han var altså ein potet som kunne brukast til det meste som hadde med språk og språkbruk å gjere. (Om Schjøtt's biografi og personlegdom kan ein lese i Garborg 1920, Midttun 1933, Seip 1954, Myhren 1995, Grepstad 1997, Venås 2004 og Grepstad 2006: 235.)

Hovudverket hans var likevel dei to store ordbøkene, seier *Norsk Allkunnebok*; artikkelen om Schjøtt der er rett nok skriven av Gunnar Pedersen, som sjølv brukte heile sitt vaksne liv i Norsk Ordbok, men eg meiner det likevel er grunn til å støtte den vurderinga. Resten av denne artikkelen skal handle om dei.

Dansk-norsk ordbog (DNO, 1909)

Det første store tiltaket var *Dansk-norsk ordbog*, mens *Norsk ordbok*, som altså gjekk frå nynorsk til dansk eller riksmål, meir var eit oppføljarprosjekt. DNO inneheld 996 sider ordbokstekst, pluss ei lang og grundig innleiing, mens NO inneheld 617 sider utan innleiing, men med eit kort etterord. Det er ikkje så vanskeleg å forstå korfor: DNO var rett og slett det viktigaste, sjølv hovudprosjektet, og den kom da også ut på nytt i faksimile da det første opplaget var utselt på 1920-talet.

På den tid hadde alle vaksne målfolk dansk som sitt første skriftspråk. I 1909 var det berre sytten år sidan landsmål var tillate som undervisningsspråk i folkeskolen, og det gjaldt enno berre få skolar, sjølv om antalet voks raskt nettopp i desse åra. Målfolk kunne, trass i ein alminneleg påstand i den seinare målretorikken, ikkje skrive godt nynorsk rett ut frå talemålskjensla si, enda mange

av dei hadde ein god nynorsk nær barndomsdialekt, men som vaksne snakka dei norsk-dansk i alle forhold utan dei mest lokale eller intime. Vanen med å normalisere talen til nynorsk hadde sine første pionerar nettopp i åra rundt 1900. Folk som Garborg og Schjøtt skreiv meir dansk enn nynorsk privat. Ei ordbok som kunne gi folk med denne bakgrunnen solid hjelp med å uttrykkje seg på godt nynorsk var det første behovet for dei som ville auke bruken av nynorsk i samfunnet.

Alt før vi hadde fått nokon nynorsk, vart det laga *fornorskingsordbøker*, dvs. ordbøker der konvensjonelle danske oppslagsord, særleg da framandord, vart foreslått erstatta med norske ekvivalentar. Dei sistnemnde vart tekne frå dialektane; pionerane her var Andreas Faye med *Dansk-norsk Ordbog* (kjend og brukt, men uttrykt fram til ho vart gitt ut av Norsk Målførearkiv i 1958), og Ole Vig med ei tilsvarande liste som gjekk over fleire nummer i tidsskriftet *Den norske Folkeskole* (1855-57). Det meste kjende og ruvande eksempelet på denne typen var Knud Knudsens *Unorsk og norsk eller Fremmedords Avløsning* frå 1881. Mye av det norske ordtilfanget her var teke frå Ivar Aasens ordbøker, men meininga var at dei skulle brukast i norsk-dansken og dermed gjere den norsk(are).

Da Ivar Aasen hadde grunnlagt det nynorske skriftspråket, såg han at dette språket vanskeleg kunne komme i bruk på brei front utan ei produksjonsordbok, der folk kunne finne dei gode norske orda ved å slå opp på det skriftspråket dei var vane med. Det siste store prosjektet han gjekk i gang med, var derfor ei dansk-norsk ordbok. Etter *Norsk Grammatik* (1864) og *Norsk Ordbog med dansk Forklaring* (1873) var det det tredje leddet i det som skulle bli grunnvullen for det nye språket som eit bruksspråk. Men Aasen kom ikkje langt, sytti år gammal la han manuskriptet frå seg i 1883. Det er blitt antyda ulike forklaringsar på dette (Venås 1996: 290-294, Walton 1996: 592-598), men den enklaste er truleg den rette, nemleg at Aasen såg at han ikkje lenger hadde krefter til slike storverk. Rett nok tenkte han lenge på å ta det fram att; i arbeidsmeldingane sine til departementet unnskylder han seg fram til 1887 for at han ikkje har fått gjort meir med manuset. Men i 2000 vart det gitt ut av Ivar Aasen-selskapet med tittelen *Dansk-norsk Ordbog*. Eg meiner nok at utgje-varane burde ha valt tittelen ”Til en dansk-norsk Ordbog”, som Aasen hadde skrive på manuset, for å markere at dette nettopp var ikkje var noka ordbok, heller ikkje i Aasens oppfatning, berre eit førsteutkast som inneheldt ei bein-grind. Etter kvart hamna det på

UB med resten av papirmengdene hans. Schjøtt kjende til det da han begynte på sitt arbeid; han omtalar det i forordet sitt som ”et lidet dansk-norsk glossar”. Men som vi kan sjå av dette stutte utdraget, som omfattar orda på *vig-* og *vik-* og tilsvarer prøvene frå Schjøtt og Vidsteen på s. 26 og 27, var det ikkje så særleg langt han kunne komme med det:

Vig, *Vik*, *Bùg*, *Bugt*; *Vaag*, *Kil*
vige, *v vika*, *fara undan*; *vægja*
viktig, *vigtug*, *mùnarleg*
Vigtighed, *Vigt (Vegt)*; *Verd*
<ord på *Vii*->
Vikker, *Fugleerter*, *Skolmegras*
vikle, *v. sveipa*, *balla*; *vinda*, *vevja*

At tanken om ei dansk-nynorsk ordbok låg i tida, ser vi av at i alle fall to andre sysla med tilsvarande planar rundt hundreårsskiftet. Ein av dei var trønderen Arne Vestrum, leiaren i Trønderlaget, som skulle bli fylkeslag i Noregs Mållag, rundt hundreårsskiftet. Det finst eit notat om eit slikt prosjekt med ei prøveside frå hans hand (Vestrum 1900), men så skjedde ikkje noko meir; det kom altså ikkje noko ut av det (Groven 1995: 30-31).

Den andre lykkast betre, forsåvidt som han fekk fullført og utgitt ordboka si. Det var Chr. Vidsteen, tidlegare distriktslege i Sunnhordland, som på amatørbasis var ein ivrig språkmann og ordsamlar. Han gav ut *Ordbog over Bygdemaalene i Søndhordland* i 1900, eit viktig verk for seinare gransking av desse dialektane. Deretter gjekk han i gang med *Dansk-norsk Ordbog*, som kom ut i 1907, to år før Schjøtt fekk ut si. I konkurransen med Schjøtt tapte Vidsteen likevel; ordboka hans var langt mindre og meir summarisk. Han var bitter fordi han i motsetning til Schjøtt ikkje fekk offentleg støtte til arbeidet sitt, men alt tyder på at Schjøtt *var* den mest kvalifiserte personen som på det tidspunktet var tilgjengeleg for arbeidet. Til jamføring mellom Schjøtt og Vidsteen tek eg med eit parallelt utdrag frå kvar av dei to ordbøkene på dei to neste sidene. Vidsteen svara elles på konkurransen frå Schjøtt ved å lage ei utvida og revidert utgåve av ordboka, men den kom aldri ut (Nes 2007: 158).

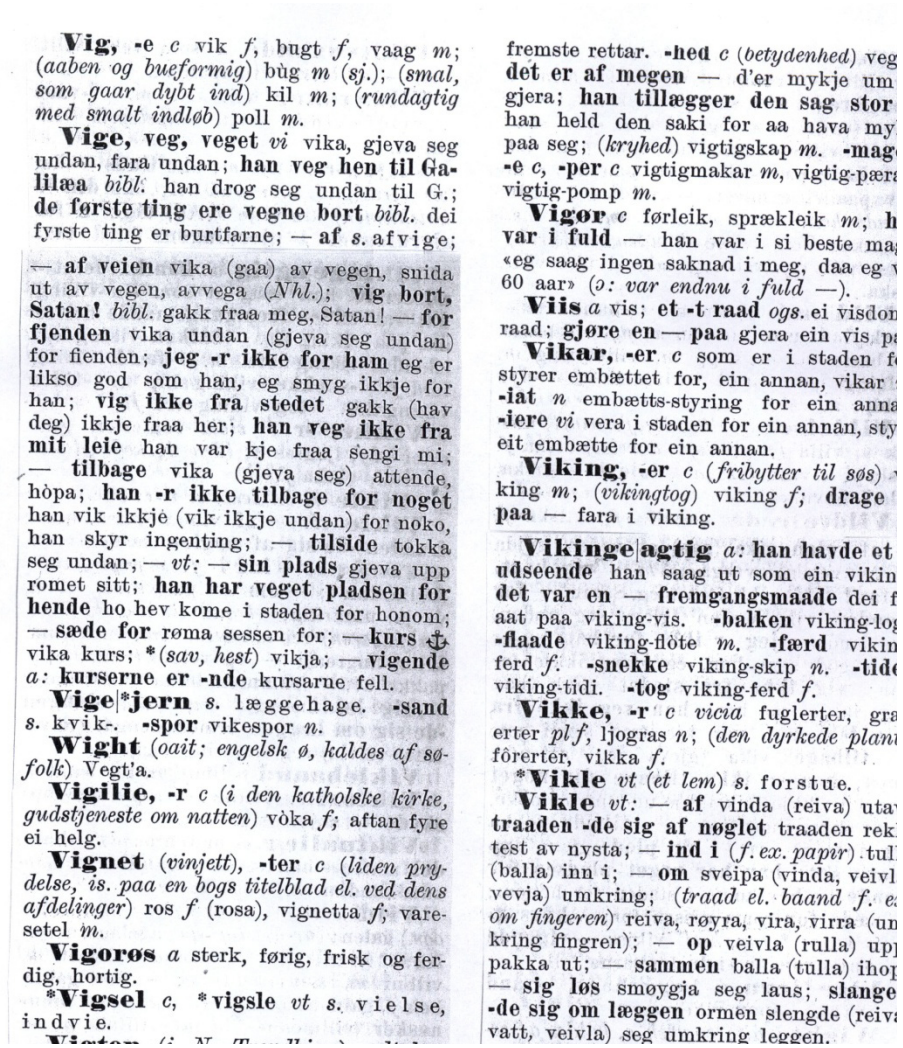
Big, c Vik, f Vaag, m, (lang og smal) Kil, m, (rund, med trangt Indløb) Poll, m Kjøller, m R, grund Big med Mudderbund, som ligger tør ved Ebbe Søyla, f Pøyla R | 1. **Bige**, v n vika, bøygja av, (give efter) vægja, fira, - af Veien for vika or Vegen for, avvega for, sig vægja for, Hesten vil altid - til den ene Side H. er einvikt, - tilbage fara undan, (i en Kamp) gjeva seg undan, (gaa baglængs) hopa, jeg er ikke fra min Mening eg stend paa mi M., - tilfide tokka seg til Leds, 2. **vige**, v a vikja, v. Hesten, - Bladjen for røma Sessen for, - Sæde røma Sessen. **Bigtig**, vegtug, vigtug. (frj, stolt) strunken, brisen, det er ikke saa et

det er ikke so mykje um aa gjera, =hed. Vegt, f Vidd, f. Sagen er af - er av stor Vegt (Vidd), det er af - det er mykje um aa gjera, det er af (ogsaa) det ligg Brett paa det, det er af større (mindre) - det hev meire (mindre) paa seg, =per Storing, m Kauring, m R | **Bigor** Livskraft, f Kjerck, m R | **Bifar**, c Avløysar, m Varamann, m, =iere løysa av, tena for | **Biffer**, pl Fuglerter, f Muserter, Peskje gras, Ljogras, n Erterrisla, f | **Bifle**, v balla, se omville, - sammen balla (tulla) ihop, tova, - sig ind i tulla seg inn i, - sig om vingla (ringla) seg um V, se omflynge, =s op rakna, Traaden raknar av Nysta | **Bittualier** Matvaror, f pl.

Figur 1: Frå Vidsteens Dansk-norsk Ordbog

Det var Det Norske Samlaget som fekk Schjøtt til å ta på seg arbeidet, og med støtte frå Kyrkje- og undervisningsdepartementet sette han i gang i 1899. I første omgang registrerte han norske ord og vendingar i den eksisterande lands-målsitteraturen og i Aasen og Ross sine ordbøker, og sette dei om til dansk. Han supplerte med ord frå målføra; særleg hadde han da nytte av samværet med vagværen og tradisjonssamlaren Ivar Kleiven, men han gir i forordet opp ganske mange personar som har hjelpt han med tilfang og på andre måtar.

Så ordna han dei danske orda og forsynte dei i sin tur med norske ekviva-lentar. og supplerte igjen frå eksisterande danske ordbøker, særleg Molbechs. Schjøtt's mål var å dekkje dansken i Noreg, så han var restriktiv mot danske ord som ikkje var aktuelle her, enda han gjorde ein del kompromiss sidan det ikkje var så lett å trekkje grenselina. Midt i arbeidet kom så rettskrivingsendringa i 1907; da var ordboka kommen så langt at Schjøtt ikkje ville ta den dryge for-seinkinga det ville føre med seg å normere ordboka til den nye rettskrivinga. Så det er ei ordbok frå dansk, som tittelen seier, ikkje frå norsk riksmål.

Figur 2: Frå Steinar Schjøtt: Dansk-norsk ordbog

Eg illustrerer ordbøkene ved å ta ein tilfeldig vald bolk, den same i begge Schjøtt sine (vig- - vik-, s. 27 og 32), til jamføring med den tilsvarande bolken i Vidsteens Dansk-norsk Ordbog. Ein kan merkje seg at Schjøtt brukte latinske bokstavar (ulikt Aasen); i tida frå Aasen var aktiv og til hundreårsskiftet var vel omskiftet frå gotiske til latinske bokstavar i vanleg lesne publikasjonar stort sett gjennomført. Vi ser elles at Schjøtt i begge ordbøkene har gjennomført liten

bokstav i substantiv, noko som også langt på veg var gjennomført generelt i Noreg, men ikkje i Danmark. Derimot held han seg til aa i staden for å, og det var nok også i samsvar med vanleg skriveskikk enno, sjølv om dei mest radikale alt hadde begynt med å. Ein interessant detalj er for øvrig alfabetiseringa: Mens Aasen (og Ross) beheldt aa som ein separat bokstav som vart alfabetisert mellom a og b, gjennomfører Schjøtt ei konsekvent grafisk alfabetisering, slik at aa kjem først, framfor sekvensen ab. Det gjorde også Vidsteen. Om dette var eit generelt omskifte i tida, har eg ikkje undersøkt.

I DNO ser vi framfor alt kor viktig det var for Schjøtt å gi rettleiing i god ordlegging. Han var skeptisk til lånord frå dansk og tysk og var slik sett ganske puristisk, særleg på grunn av at desse orda ville påverke ordlegginga på uønskt vis. Dette har alltid seinare vore eit viktig argument for ein puristisk politikk i nynorsk. Vi kan sjå at han under *vikingeagtig* i det heile ikkje gir opp noko synonym, berre eit par døme på alternativ ordlegging; like eins under *vikle*. Andre stader gir han opp ekvivalent, men fører så opp bruksdøme med alternative seiemåtar, som under *viktig* og *vigor*. På denne måten kan ein seie at DNO kanskje var den viktigaste ordboka i utviklinga av ein nynorsk stil. Formelle opplysningar er han mye snauare med, som vi ser; det går mest på ordklasse, genus ved substantiv og transitivitet ved verb, og uregelrett bøyning, som under *vige*.

Her kjem vi inn på eit av nynorskens større problem, som var synleg alt den gongen, noko vi ser på den meldinga Alf Torp skreiv i Aftenposten (1907) på grunnlag av dei første hefta av ordboka. Torp meiner for det første at Schjøtt har vore for lite dristig i å lage ord for å fylle dei leksikalske hola som nynorsk unekteleg hadde, og han kritiserte nynorskfolk generelt for overdriven purisme, som han spådde kom til å bli eit stort problem for utviklinga av språket. Torp sette fingeren direkte på eitt av hovudprinsippa for det nynorske stilidealet når han skriv:

”De Maalmænd, som hævder ... at Bondens Tale skal være Normen, og at intet skal lægges til eller tages fra, kan ligegodt strax opgive det Haab at Landsmaalet skal blive et Kultursprog.” Torp peikar på at tysk har utvikla seg ved å kalkere nye ord på latinske og franske abstrakt, norrønt hadde mange latinske lånord, og dansk og svensk hadde teke opp mange tyske ord og tilpassa dei (og latinen sjølv hadde teke mye slikt stoff frå gresk). Nynorsken, meinte Torp, måtte gjere noko tilsvarende. Han peika spesielt på mangelen på

abstrakte substantiv av adjektiv (fordi ei produktiv ending som *-heit* ikkje var godteken) og stilnormene som avgrensa bruken av verbalsubstantiv. Han beskriv dei normene som både Schjøtt og ikkje minst Nikolaus Gjelsvik prøvde å handheve, ikkje som eit ideal, men som ein hemsko for utviklinga og moderniseringa av språket. Mellom døma hans er at *bekvem* skal heite 'hagleg', men *Bekvemhed* kan berre heite 'det å vera hagleg', og *Norges Adskillelse fra Danmark* blir av Schjøtt gjengitt med 'N. skild frå D' eller 'Etter at N. og D. vart skilde'.

Dette kan verke underleg kjent for ein som har streva med dei same problema to mannsaldrar seinare; dei prinsipielle problema har hatt ein lei tendens til å vere konstante. Men Torp demonstrerer òg (for oss som lever hundre år etter) at Schjøtt var meir restriktiv enn nynorsken seinare har vore. Såleis ville Schjøtt for *arbeidsudygtig* ha 'ufør til arbeid' ('hvorfør ikke arbeids-ufør?' spør Torp (!)), og at *adjektivisk Bisætning* blir erstatta med 'undersetning som er bruka for eigenskapsord'. Torp etterlyser også hokjønnsuffikset *-inde* (*Aktrice* blir gjengitt med 'skodespelar (kvende)') og eit innbyggjarsuffiks (Schjøtt ville ha 'Albania-mann' for *albanier*, 'Armenia-mann' for *Armenier* osv. – men han gir rett nok også opp 'alban', og 'armeniar' som fleirtalsform).

Schjøtt svarte indirekte i fortalen til den ferdige ordboka, som altså kom ut to år etter at Torp hadde skrive denne meldinga. Han understrekar at han sjeldan tok med laga ord; mange ord som var blitt kritiserte for å vere kunstige, var brukt i dialektane. Han unngjekk å ta inn vanlege lånord frå dansk dersom han hadde gode norske ord, såleis ikkje *treffa*, *trekkja*, *matt* og liknande. Han var meir velvillig overfor ord som var reelt internasjonale, som *religion* og *system*, men han tykte dei tyske orda var for snevre (berre forstått i Tyskland og Skandi-navia). Endingane *-heit* og *-inna* (*lærarinna* osv.) var han imot, han var redd dei ville fortrenge gode norske ord som gaukungar, t.d. *røynd* (for *verkleghet*). Han hadde også eit estetisk argument mot former som *kjærliheita* og *samvittigheits-fullheita*, som ville komme om både a-former og heit-endinga slo igjennom. "Dette," skriv han, "blir jo norsk nok, men jeg tror man vilde behøve lang tid til at vænne seg til dem og finde dem naturlige".

Det største problemet Torp hadde teke opp, var lånord utan norske ekviva-lentar. Schjøtt passa på å nemne at det også kunne gjelde andre vegen, som i desse døma: *han fælte seg av* 'han nærrede så store betænkeligheder ved sagen, at han opgav den'; *me myrkna*

ute 'mørket overraskede os, saa vi maatte tilbringe natten under aaben himmel'. Og engelsk og fransk mangla også ofte ord: *å tie* heiter 'be silent' på engelsk, *å stå* heiter 'être debout' på fransk. *Uerstattelig* er på fransk 'qu'on ne pas remplacer', *uerstattelighed* er 'impossibilité de rem-placer'. Med andre ord, konkluderte Schjøtt: Tok ein inn (kalkeringar over) dei tyske abstrakte substantiva, så vart det lettare å setje om frå nynorsk til tysk, men skulle ein setje om til fransk, var ein like langt. Dermed vart språket eit underbruk under tysk.

I ettertid er det ikkje vanskeleg å sjå at Schjøtt her var på nokså gyngande grunn. Meir solide var argumenta hans mot ei anna av Torps innvendingar, nemleg at ordboka inneheldt "ikke så få Vulgarismer og Smagløsheder, omend", trøstar han, "langt fra som K. Knudsen". (Torp meinte at *Unorsk og norsk* var "et Uhyre af Smag- og Kritikløshed".) Han finn for *Vække Appetitten* 'få upp matholet', *Angiver* 'fisletut, bisefut', *Bedaarende person* (Kvinde) "gute-sprengja". Her svarer Schjøtt med ei lita utgreiing om former som *gjente-sprengja* 'herteknuser, karl som er bedaarende indtagende' (Ross frå Telemark), parallelt med *gutesprengja* 'bedaarende kvinde' (Telemark, Innherad), *aug-sprengja* 'vidunder, kvinde af fænomenal skjønhed' (Innherad), *hugsprengja* 'kvinde, som volder megen ulykkelig kjærlighed' (Telemark). *Gjenta*, skriv Schjøtt, "er ikke et plat ord, fordi by-madammerne haanlig kaller sin tjenestepige for jenta". Det skiftar mellom ulike miljø kva som er platt, skriv Schjøtt: "Det hev møtt fram mykje kop (mange tilskuere) ansees nogle steder for plat, andre steder ikke." Det er altså farleg å gå ut frå ei snever eliteoppfatning om kva som er platt, særleg når ein driv utviklingsarbeid for eit nytt språk.

Det er viktig, som alltid når ein analyserer hundre år gamle debattar, å ta rimeleg omsyn til at dei allmenne normene var andre enn no, og at alt språk-utviklingsarbeid er eksperimentering. Det gjeld også dei punkta der Schjøtt gav uttrykk for haldningar som ikkje har stått seg over tid. Hans mål var å utvikle eit moderne kulturspråk på folkeleg grunn og vise at folkemålet hadde to i seg til å danne basis for eit moderne kulturspråk med ein særeigen individualitet, og mest mogleg uavhengig av tradisjonelle og dominerande språkkulturar i grannelaget. Ettertida har vist at dette målet ikkje kunne nåast utan atskilleg kompromissing og pragmatisk tilpassing. Likevel var ordboka hans ein viktig reiskap i utvik-linga av eit slikt kulturspråk – på same måten som Aasens arbeid vart start-

punktet på ei fruktbar språkutvikling som vart nøydd til å sprengje dei teoretiske og ideologiske rammene han i starten prøvde å leggje på det.

Som eg har nemnt i den biografiske delen, tok Schjøtt opp ein revisjon av DNO da han var ferdig med den andre ordboka i 1914. Noko av det viktigaste da var å normere ordboka om til det nye norske riksmålet etter 1907, som han alt hadde teke i bruk i Norsk Ordbok. Manuskriptet til denne reviderte utgåva låg klart rett før jul i 1918, etter det Schjøtt skriv i eit brev til Garborg, men det vart aldri utgitt. Manuskriptet ligg på UB, men endringane er mest ortografiske oppdateringar, ifølgje Magne Myhren (1995: 21). Det verkar på denne bak-grunnen litt påfallande at 1909-utgåva vart opptrykt uendra som faksimile i 1926, men det har vel mest vore av praktiske og økonomiske grunnar. Det viser i alle fall kor viktig ordboka var, og kor mye brukt ho var. Eit personleg vitnemål kan eg kanskje koste på meg på dette punktet: I bokhylla til far min stod DNO på sin faste plass i alle år, truleg innkjøpt i studieåra i Oslo seint på 1930-talet, men Schjøtt's *Norsk ordbok* såg eg ikkje før eg kom inn i prosjektet *Norsk Ordbok* tidleg på 1990-talet og vart kjend med biblioteket der.

Norsk ordbok (1914)

Så går vi over til *Norsk ordbok med ordtyding på norsk-dansk*. Den begynte Schjøtt på i 1909, og etter fem år låg ho klar i 1914. I prinsippet var denne ordboka ein parallell til Aasens ordbok frå 1873, *Norsk Ordbog med dansk Forklaring*, og likevel var det noko heilt anna, sjølv om Schjøtt bygde mye på Aasen. Ordboka hans hadde eit heilt anna formål; det var ei bruksordbok og ikkje ei dokumentasjonsordbok. Jamfør ein t.d. utdraget mitt på neste side med den tilsvarande sekvensen frå Aasens ordbok, ser ein at forskjellen er stor, og at Aasen er større og meir utførleg enn Schjøtt. Det kjem først og fremst av at Aasen laga ei komparativ dialektordbok. Schjøtt laga derimot ei ordbok over nynorsk skriftspråk. Derfor er alle dialektformer og heimfestingar borte frå Schjøtt's ordbok. Ein og annan plass har han med litt, som under substantivet *Vika*, der han fører opp formene *viku* og *vuku*, kanskje fordi han følte at det trongst for identifiseringa av ordet – men det er heilt utypisk for han å gjere det. Det er definisjonar, uttrykk og forklaringar som er viktige for han. I tillegg er det utviding av ordtilfanget. Schjøtt har med det aller meste av dei oppslagsorda Aasen har, men han har lagt til ein del nye

Schjøtts NO tilsvarer den eittbands bruksordboka frå vår tid som heiter *Nynorskordboka* (NOB). Når NOB sjølvsagt har auka tilfanget heilt enormt jamført med det Schjøtt hadde, så er det lett å forklare det med dei store materialmengdene som redaktørane der hadde tilgang på, at dei var eit lag på seks personar, og brukte over ti år på jobben. Schjøtt arbeidde åleine, og måtte ta ord frå Aasen og Ross og elles berre skøyte på frå det han hadde tilgang til av bøker og blad på nynorsk, og det andre folk skaffa han frå sine dialektar. Han tok inn ein god del dialektmateriale i idiomatikk, særleg, ikkje med tanke på å dokumentere målføra, men med tanke på at det skulle brukast i nynorsken, og han tok inn meir av slikt i DNO enn i NO (jf. Torps innvendingar mot "Vulgarismer"). Under *Vige* i DNO finn ein uttrykket *vige av veien*, med tre ekviva-lente uttrykk heimfesta til Nhl. Det var det sjeldan han gjorde; det er vel grunn til å tru at han hadde fått det munnleg av ein eller annan nordhordlending; Aasen har det ikkje. Men som sagt har Schjøtt fått mye av Ivar Kleiven. I NO står ikkje det same uttrykket, og jamfører vi artiklane *Vige* i DNO og verbet *vika* i NO, ser vi at han har langt fleire uttrykk i DNO. Enda tydelegare ser vi det under *viktig*, som står med same stavemåten i begge ordbøkene; dei skreiv ord på *-kt* som *-gt* i den tidlege nynorsken.

Ein liten detalj kan vi feste oss ved til slutt: Ein ser at ordet *viking* er meir prominent i DNO enn i NO, der den vanlege tydinga berre er lagd inn som eit sekundært tillegg. Hos Aasen står ordet berre med éi tyding: 'Indbygger af et Sted eller Distrikt som hedder Vik'. Det er svært påfallande, for *viking* i den kjende historiske tydinga var eit svært sentralt omgrep i samtida, midt i nasjonsbyggingsperioden. Grunnen kan vel berre vere at Aasen oppfatta ordet som eit nyare dansk lånord, som det òg var, rett nok teke inn i dansk frå norrønt, men likevel typisk for den danskspråklege elitekulturen og enno ikkje integrert i folkemålet. Vikingdyrkinga oppstod i dansk nasjonalromantikk og spreidde seg derifrå til Noreg. Og hos Schjøtt verkar denne bakgrunnen framleis så sterkt at han har problem med å behandle *viking* 'norrøn sjørøvar og sjøkrigar' som eit ordinært norsk ord.

Konklusjon: Linene vidare

Norsk ordbok var den einaste bruksordboka med nynorsk som kjeldespråk fram til 1986, da vi fekk det store spranget framover med

Nynorskordboka. Men det ser altså ut til at DNO var enda viktigare, i alle fall i den tidlege tida. Etter kvart vart jo den danske språkdrakta ein hemske, folk vande seg til moderne bokmål og slo ikkje så lett opp på danske former. Vi har fått fleire små fornorskings-ordbøker eller -lister seinare (sjå lista på s. 13-14), men dei har ofte bestått av berre eller hovudsakleg nynorske ekvivalentar for bokmålsord, og kanskje heller ført til ei mekanisk form for purisme. Den første som tok opp att tradisjonen frå DNO i nyare tid, var Magne Rommetveit med sine fornorskings- og synonym-ordbøker, også frå åttiåra av. Ei jamføring mellom Schjøtt og Rommetveit vil nok seie mye både om utviklinga av nynorsk og om sjølve samfunnsutviklinga frå 1909 til 2010, men det blir det ikkje høve til her.

Litteratur

For refererte ordbøker, sjå lista på s. 8-9.

- Garborg, Arne 1920: Steinar Schjøtt. *Syn og Segn* 26: 49-63
- Grepstad, Ottar 1997: *Det litterære skattkammer: sakprosaens teori og retorikk*. Oslo: Samlaget
- Grepstad, Ottar 2006: *Viljen til språk. Ei nynorsk kulturhistorie*. Oslo: Samlaget
- Groven, Lars 1995: *Frå Olav Jakobsson Høyem til Olav Duun. Fire nynorske føregangsmenn i Trøndelag*. Trondheim: Tapir
- Midttun, Olav 1933: *Mål og menn: utgreidingar og livsskildringar*. Oslo: Samlaget
- Myhren, Magne 1995: Steinar Schjøtt – måldyrkar, bladmann og omsetjar, lærar og lærebokskrivar, ordboksmann og folkeopplysar. *Mål og Makt* 1: 3-26
- Nes, Oddvar 2007: Professoren og dokteren: Johan Storm og Chr. Vidsteen i brevsifte. I G. Akselberg og J. Myking (red.): *Å sjå samfunnet gjennom språket. Heidersskrift til Helge Sandøy på 60-årsdagen 14.6.2007*. Oslo: Novus, s. 151-169
- Pedersen, Gunnar 1959: Schjøtt, Steinar Johannes Stenersen. *Norsk Allkunnebok IX: 940-941*. Oslo: Fonna
- Seip, Didrik Arup 1954: Schjøtt, Stener (Steinar) Johannes Stenersen. *Norsk Biografisk Leksikon*, 1. utg., XII: 439-446. Oslo: Aschehoug
- Torp, Alf 1907: [Bokmelding av] S. Schjøtt: *Dansk-Norsk Ordbog*, 1. hefte. *Aftenposten* 24. mars

Steinar Schjøtt – ein pioner i nynorsk leksikografi

- Venås, Kjell 1996: *Då tida var fullkomen. Ivar Aasen*. Oslo: Novus
- Venås, Kjell 2004: Schjøtt, Steinar. *Norsk Biografisk Leksikon*, 2. utg., VIII: 95-96, Oslo: Kunnskapsforlaget
- Vestrum, Arne 1900: *Dansk-norsk handordbok*. [Brosjyre.] Kristiania: Bertrand Jensen
- Walton, Stephen 1996: *Ivar Aasens kropp*. Oslo: Samlaget